

LES ESGLÉSIES PARROQUIALS DE LLAGOSTERA I CALDES DE MALAVELLA: CONSTRUCCIÓ I REFORMA (SS. XVI-XVIII)

Josep M.T. Grau i Pujol, Roser Puig i Tàrrach

El llarg acabament de l'església de Llagostera

La construcció de les esglésies dels nostres pobles sovint han estat un esforç col·lectiu de tota la comunitat. Quan hom volia reformar o edificar de nou una església, fos per necessitat d'espai o per mal estat de l'edifici, es reunia tota la població i es decidia la forma de finançament i la distribució de les càrregues.

Aquestes obres d'art que avui contemplem són fruit d'un important sacrifici dels veïns, ja fos en diner, en espècie (part de la collita), o físic (el transport).

El poble de Llagostera inicià en la primera part del segle XVII la renovació de la seva església parroquial dedicada a Sant Feliu. El primer document que hem localitzat sembla ser del 1650¹. Es tracta d'una concòrdia dels obrers² i dels representants del Consell General de la vila, amb el mestre de cases Francesc Cisterna, veí de Llagostera per «acabar y continuar dita obra segons la trassa està comensada dita isglésia, és a saber, dos capelles per banda conforme las demás ha fetas en dita isglésia, y lo enfront y lo portal conforme la manera, modo y trassa està trassat lo de la isglésia de Palafrugell, ab un Sanct Feliu de bulto, dalt, ab sos ramatges y la ho».

A la vegada s'hi havia de bastir el cor i el campanar, «ab son caragol de pedra picada de Llagostera, ab sos carreus consecutivament de la banda de l'anfront del mateix carreu de l'enfront de dita isglésia, y de la banda y part de tremontana de pedra borda, exceptat les cantonades. Item més que lo campanar sie tingut y obligat dit Cisterna en fer-lo pujar una cana més alt del rastell de dita isglésia, principiāt lo vuytenat y sobre d'ell haja de fer uns pilars quadrats per assentar les campanes».

Els pactes diferencien la qualitat de la pedra segons l'element on va destinada: la portalada, façana i la rosassa havien de ser «de pedra picada de Gerona, juntament ab los finestratges», i també el cor. L'escala del cor i «lo carreu per lo enfront de cantons de pedra picada de Llagostera», o de la muntanya.

El treball de picapedrer anava a càrrec de Francesc Cisterna, així com la resta de feines de mestre de cases. Era el director de l'obra. Ara bé, el transport dels materials (pedra, calç, rajols i altres coses necessàries), com era usual, anava a càrrec del poble. Suposem que en torns rotatoris, cada unitat familiar col·laborava en el treball, prestació exempta en les jornades de màximes operacions agrícoles: l'època de la sembra i de la collita. Fet que indica la dependència de l'economia en una agricultura especialitzada en el conreu dels cereals.

La fusta per la teulada i per les bastides la subministraria el comú de la vila. Per aquest fi es contractava, a part, la provisió de fusta amb algun serrador. Una mostra la tenim amb l'obligació del serrador veí de Llagostera Noé Tavenal, amb els obrers de l'obra nova de l'església, el 12 de gener del 1648 per serrar 100 bigues, 12 jasses i 240 cabirons fins el dia de Pasqua de Resurrecció del mateix any. El preu establert és de 65 lliures. Sembla que no hi ha dubte que el 1648 es cobreix la construcció: a l'exterior del temple, en els rajols de la barbacana, hi llegim la inscripció: «DOS DE DESEMBRE DE L'ANY 1648 S'ÉS FET...».

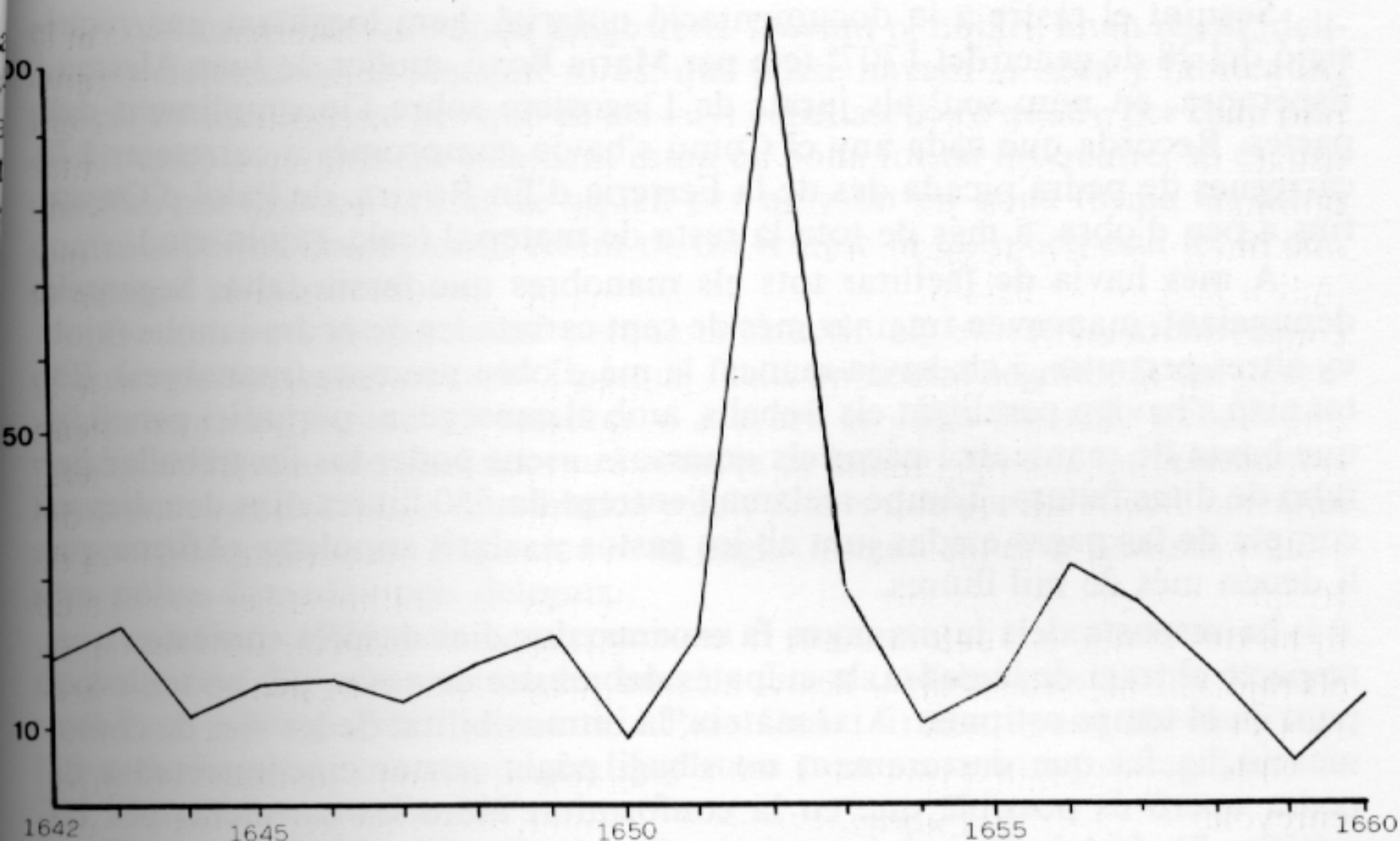
Els tractes amb Francesc Cisterna també incloïen l'«enlluyr, rebàtrer, enreyolar y cobrir dita obra». En cas d'algun error del mestre de cases o dels seus fadrins, es visuraria l'obra per uns experts de cada banda. Curiosament retenen com a aval la quantitat de cinc-centes lliures per pagar les despeses d'esmenar els possibles defectes.

El termini d'execució dels treballs es calcularen en vint anys i el cost, unes 8.000 lliures, a pagar cada any, 350 (materialitzades en tres pagues trimestrals).

Durant aquest temps Francesc Cisterna gaudia d'habitatge gratuït, i «franc de tots los mals y càrrechs fa dita Universitat, tant de talles com altres coses» (en aquella època veritablement onerosos). Així mateix el Comú li facilitaria les eines necessàries: «cíntries (...), gavetas, bayarts, cabassos, cordes, claus, samals, palas y magalls y altres coses».

L'època no era propícia per aconseguir recursos per acabar la fàbrica de l'església de Llagostera. Per una banda, hi ha la guerra dels Segadors, les despeses d'allotjaments, bagatges; hi ha gran carestia de blat el 1651, anyada que s'experimenta una gran sequera; i per l'altra la pesta: L'abril del 1652, el «mal de contagi» arriba a Llagostera. En aquest any hi comptem la xifra rècord de 107 morts (sense comptar albats). El setembre del 1652 Llagostera es rendeix als espanyols, però no es lliurarà de posteriors incursions de l'exèrcit francès.

Els treballs s'interrompen amb tota seguretat. Ultra les dificultats econòmiques, coneixem la mort de Francesc Cisterna el 1657. No serà fins a començaments del set-cents quan els veïns es veuen amb cor de continuar i acabar d'una vegada l'església. El 21 d'agost del 1701 davant el notari de Llagostera Domènec Aulet, compareixen els representants del Consell General de la vila i el mestre de cases gironí Joan Alesma i Esperansa, per firmar la capitulació de l'acabament del temple parroquial per la suma de 5.300 lliures, a pagar en deu anys. Desgraciadament, el manual notarial que incloïa l'acte, no s'ha conservat.

Evolució de la mortalitat a la parròquia de Llagostera (excepte albat).

El 13 d'octubre del 1706 Joan Alesma i Esperansa, davant la gran magnitud de la façana i l'elevada quantitat de pedra a picar, signa un conveni³ amb dos mestres de cases de la ciutat de Girona, Antoni Cisterna i Pau Huguet, perquè aquests es dediquin «a arrencar, trencar y escalaburnar bonys a punt de posar las arestas tota la pedra que se necessitarà y se haurà de menester per fer la cara de dita obra y de la dita isglésia, tant de dintre com da fora, des de la obra que de present se troba feta fins a cobrir-se aquella que serà fins a la cornisa que ve a nivell de la taulada», i a més, «tota la pedra (...) per fer la cara del campanar y comunidor de dita iglésia des de dita cornisa o frontispici de la predita isglésia (...) fins al collerino del primer cordó que és assenyalat ab una creu ab tinta a la planta de dita obra ab las finestras que estan assenyaladas ab dita planta».

La pedra s'havia d'extreure del lloc de Pedret (Girona). Els elements artístics i més treballats: la pastera, la rosassa i la cornisa, havien de ser del tipus anomenat pedra blava. La durada de la provisió de pedres era per dos anys i el preu total 310 lliures, un 8% a la bestreta i la resta a mesura que s'entregués el material. Les clàusules més explícites van en relació al transport, un punt clau en les despeses. Així, Joan Alesma i Esperansa, assumia el tragí des de la pedrera fins a Palol d'Onyar, amb l'ajuda inicial per a carregar dels altres dos mestres de cases. S'estableix un període de temps de vuit dies com a màxim per anar a recollir les pedres, passats els quals, els dos gironins no es responsabilitzaven de la pèrdua, robatori o deteriorament (amb l'obligació de cobrar igualment la feina realitzada). L'únic retard admès era el causat pel mal estat dels camins a causa de les pluges.

Seguint el rastre a la documentació notarial, hem localitzat una requisició del 28 de gener del 1707⁴ feta per Maria Boxó, muller de Joan Alesma i Esperansa, en nom seu⁵ als jurats de Llagostera sobre l'incompliment dels pactes. Recorda que cada any el Comú s'havia compromès a carretejar 120 càrregues de pedra picada des de la Ferreria d'En Rovira, de Palol d'Onyar, fins a peu d'obra, a més de tota la resta de material (calç, rajols, etc.).

A més havia de facilitar tots els manobres que fessin falta. Segons la denunciament, mancaven tragar més de cent carretades de pedra i molts rajols «y altres pertrets», i els havia mancat la mà d'obra promesa (manobres). Per tot això s'havien paralytats els treballs, amb el consegüent perjudici per ell, ja que havia de mantenir i pagar els «mossos» «sens poder-los fer treballar per rahó de ditas faltas». També reclama l'entrega de 550 lliures dins deu dies «a compte de las pagas exidas junt ab los gastos y salaris stipulats». Afirmar que li deuen més de mil lliures.

La resposta dels jurats no es fa esperar: dos dies després contesten que, respecte el tragi de la pedra, la culpa és del mestre de cases, per no tenir-la a punt en el temps estipulat. Així mateix, la intransibilitat de les vies de comunicació ha fet que darrerament no s'hagi pogut portar cinc carretades de pedra «però és possible que en la conformitat estan las carreteras per las quals se ha de transitar ab las carretas des de dita vila de Llagostera fins a dita Ferreria, trobant-se com se troban en moltes parts dirruhidas y espatlladas de tal conformitat que sens primer reparar-se y posar-se en deguda forma no's pot passar per aquellas ab carreta y de altre part per la gran abundància de fanchs hi ha per ocasió de la gran continuació de ayguas que ab tantas pluhas han abundat no's podan ab carretas fer tragar com tot és públich y notori».

Sobre l'aspecte econòmic, neguen el deute, així com la manca de manobres. Els tractes foren de donar 132 lliures i 19 sous cada tres mesos amb la condició que Joan Alesma treballés «contínuament en dita fàbrica». Finalment, aplicant una clàusula reguladora, fan peritar i inspeccionar els treballs realitzats a dos mestres de cases, Pere Grau (per la part del Comú de Llagostera) i Bartomeu Soriano (per la de Joan Alesma). Ambdós reconeixen «haver-hi en la dita fàbrica algunas faltas, las quals havia de esmenar dit mestre Esperança, a gastos seus propis lo que fins vuy no ha fet». A més, troben la feina que fins aleshores estava feta, sobrepagada.

A partir d'aquí, disposem de poques notícies sobre la construcció. Suposem que la guerra de Successió afectà també negativament el seu desenvolupament. No serà fins el 16 de març del 1721 que observem moviment al respecte⁶. Es reuneixen, «per quant a ocasió de no trobar-se encara acabat lo temple de la isglésia parroquial de Sant Feliu, de la present vila, castell y terme de Llagostera, bisbat de Girona, y per sa poca capacitat, no poder-se còmodament estar dintre de aquell en la celebració dels divinals officis, per tant conciderant-se molt del servey de Déu, Nostre Senyor lo perficionar-se la fàbrica y obra de dit temple», els reverents preveres curats de l'església de Llagostera, el batlle i cinc regidors de la vila i els dos obrers de l'obra nova (Jaume Vidal, pagès del veïnat de Llobatera i Francesc Dausa, teixidor de lli). Hi foren cridats també el Rt. Jaume Codolar, canonge de la Seu de Girona, i

el Sr. Antoni d'Albertí, veí de Llagostera. Davant el notari, «han resolt, deliberat y determinat lo següent: sò és, que passe havant la obra y fàbrica del temple de dita isglésia per què de las vuyt capellas, sò és quatre per cada part de dit temple del present solament estan en bona forma las quatre, sò és, dos capellas per quiscun costat de aquell per no estar en bona forma las altres quatre capellas, dos de cada costat de dit temple ni tampoch està fet lo cor, campanar ni comunidor».

Es nomenen sis persones⁷ perquè contractin els «mestres, architectos y oficials que bé los aparexerà» i perquè facin un acurat seguiment del desenvolupament de l'obra. El tresorer o clavari és Joan Borrell, treballador, regidor de la vila, «lo qual aportarà compte de las caritats que los benefactors faran per continuació de dita fàbrica y dels diners que per dit efecte entraran en son poder, però no puga donar ni pagar ningun diner a persona alguna sens pòlisa firmada» pels delegats.

A partir de 1721, solament coneixem el pagament d'uns rebuts. Així, el 9 de maig del 1728, els mestres de cases de Girona, «fabri parietarii», Emmanuel Petit i Josep Petit, germans, i Pere Grau, firmen àpoca als obrers de l'obra de l'església parroquial de Llagostera (tres preveres i tres regidors) de 200 lliures a compte de 300⁸.

La porta de fusta d'entrada a l'església encara és l'original. En ella hi podem observar gravada la data de 1730. El 18 d'abril del 1734, Josep Petit, major, pare, Emmanuel Petit i Josep Petit, menor, fills; confessen haver rebut ja 1383 lliures 13 sous 6 diners a disminució de 2000 lliures. Mercès aquest document sabem que el cost total de l'obra d'acabament fou de 3000 lliures⁹.

Dos anys després, el 15 de maig de 1736, els preveres, regidors i obrers de Llagostera, lliuren 325 lliures als dos germans Petit¹⁰.

El 1825 existien ultra l'altar major de Sant Feliu, els altars de la Mare de Déu del Roser, de Sant Antoni, de Santa Anna, de la Mare de Déu del Carme, de Sant Isidre i de Sant Felip Neri.

Reformes a l'església de Caldes de Malavella

L'Església de Caldes de Malavella conserva bàsicament l'estructura romànica, un romànic dels segles XI-XII. De planta basilical de tres naus separades per grans pilastres quadrats, conserva els tres absis corresponents. Les obres fetes en l'època moderna també determinaren en gran mesura la seva forma actual. A principis del segle XVII, el campanar; a mitjan segle, la façana; i ja en el segle XVIII, les capelles laterals que s'obrien a banda i banda¹¹. El nostre estudi es centra en les dues primeres reformes.

El campanar, de planta quadrada, s'alça robust, adossat a la part esquerra de la part posterior de l'església. L'estil arquitectònic, molt auster, presenta vuit obertures (dos per banda), i dues petitíssimes cornises. La planta entronca amb la tradició romànica.

Ja a finals del segle XVI, el 1599, es signà una concòrdia per aixecar el campanar i la volta de l'església, amb el mestre de cases Esteve Farnens, veí de Sant Feliu de Guíxols:

«Sobra la concòrdia eo avinensa feta y fermada per y entre los honorables Pera Garau, pagès, Antoni Sala, sabater, lo present y corrent any obrés de la Isglésia de sant Steva de Caldes de Malavella de una part, y mestra Steva Farnens, mestre de cases habitant en la vila de Sant Feliu de Guíxols, de part altra, sobre la obra entenen de fer y fabricar en dita isglésia de Caldes de Malavella ab los pactas y avinensas següents:

»Primo, és pactat entre dites parts que lo dit mestre Steve Farnens, ha de cobrir quatre canes del campanar anant a la part de ponent sols de la paret q... la volta de ponent y e...

»Item, és pactat que aia de fer la... las tres mans de alsaria de nou palms.

»Item aiau de fer la manueta ab pilars ab nou palms de alsada y les parets de cada costat de dits pilars aiau de fer de pedra y cals.

»Item és pactat que lo vassant de la taulada que affronta ab lo campanar age de traure l'aygua a la part de maigjorn les quals obres, vos dit mestre Steve Farnens ajau de fer a costas y despeses vostras y aiau de bestraure teules, pedra, cals, sorra y manobra y altres coses per dita obra necessàries.

»Item és pactat que dites obres y aiau de donar y pagar conforme ara de present comtenam y prometem en donar a dit mestre Steve Farners per fer dites obres cent y trenta y sinch lliures barceloneses, pagadores per tersas, çò és, en quatre pagues. La primera paga comensant de fer dita obra, la segona paga quant serà feta la mitat y la tercera o, restant dues pagues, quant serà acabada dita obra, çò és, havent... dita hobra per dos mestres de cases, hu per cada part, de... ab obligatió de béns de dita obra...

»Lo dit mestre Steve Farnens con... fe promet a dits obrés de fer dita... me dalt stà pactat ab obligat... y béns y dóna per fermanses a...»¹².

El 10 de juliol de 1621 els veïns de Caldes deteminaven aixecar el campanar de l'església parroquial, donant l'obra a subhasta pública. La guanyava el mestre de cases Grau Xempeus, possiblement d'origen francès. La concòrdia, signada el 15 d'agost següent, determinava acabar l'obra en poc temps¹³. Dos anys i mig més tard, el mestre d'obra «tinga dita obra molt avançada y desitja acabar-la». Demana, però, que els veïns compleixin el seu deure: tragar l'arena, pedra i altres materials a l'obra¹⁴.

El 19 de març del 1650, la vila de Caldes acorda amb Francesc Cisterna, mestre de cases veí de Llagostera, la «fàbrica comensadora del portal» de l'església de Sant Esteve de Caldes, per un cost de 1.350 lliures¹⁵.

La cojuntura social, política i econòmica, no sembla favorable a una inversió tan important. La vila, sota el regnat del rei francès, no tardarà a patir una gran carestia de blat (1651), a viure l'assot de la pesta (1652) sempre amb el preu de la guerra: lleves militars, revoltes dels miquelets, allotjaments continuats. Finalment, tornarà a l'obediència espanyola (1652).

Els pactes per l'obra, en canvi, són optimistes. El termini es preveu de dos anys, i l'artista cobrarà tres pagues iguals: una avançada, en començar, a la meitat de l'obra un altra, i, la tercera, un cop acabada.

El consell assumeix el cost del transport: li portarà a «peu d'obra» la pedra, de la pedrera de Girona, la calç, la sorra i altres materials. I també l'allotjament de l'artista, el qual està exempt de «tots mals i càrrechs».

Els deures de l'«arquitecte» o «mestre de fàbrica», és el pagament dels salaris del manobres que necessiti i altres possibles despeses constructives.

Un cop finalitzada l'obra, com era usual, la portalada seria visurada per dos mestres, un per cada part contractant, per tal de dictaminar la seva qualitat.

El model a seguir era el de l'església parroquial de Vidreres, amb alguns petits canvis: «fer un angel eo ninpha (...) a mitg relleu», «en lloch de una nostra senyora que està dins la pastera del portal de dita isglésia de Vidreres, promet fer-hi un sant Esteve com a diacha ab sa peanya nessessària». L'obra actual ens permet corroborar la disposició original. L'estructura realment segueix la de Vidreres, un estil renaixentista en ple Barroc. En Cisterna es decantà per dibuixar dos àngels i no nimfes, i també esculpí l'escut de la vila (una caldera) a la basa de cada una de les pilastres. Els sants que omplien «la pastera» no han arribat als nostres dies.

El 12 de juny del 1650 l'artista firma rebut o àpoca, davant notari¹⁶, de la segona part de la primera paga (300 lliures de les 450 que havia de rebre per avançat). Les obres comencen, doncs, a les dates previstes.

Tres mesos més tard, els obrers de l'església de Sant Esteve reivindiquen la deixa testamentària de Pere Grau, un ric propietari dels masos Grau i Esquerra. Els administradors dels aniversaris de misses o capítol de preveres també la pretenen. Reunit el poble el 25 de juliol queda clar que «los testimonis del testament féu Pere Garau y altres diuhen que (...) dexava tots sos béns a la obra de Sant Steve de Caldes de Malavella y no als aniversaris»¹⁷.

No s'arriba a un acord fins dos mesos més tard¹⁸, «desitjant dites parts obviar y fugir a dits gastos [dels plets], inquietuds y molèsties». Els reverents es queden amb les propietats, però paguen «per obra del portal se ha de fer per dita Isglésia» 510 lliures¹⁹.

Si l'economia començava bé pels obrers, amb aquest important llegat, que representava més d'una tercera part del cost total, la conjuntura econòmica esdevingué adversa. Els caps de casa han de fer un préstec de diners per a comprar blat, perquè «la dita Universitat està molt pobra del manteniment de blat per a sustento de la gent del poble»²⁰. Dos anys més tard, la situació encara havia empitjorat: «attès que la vila y terme de Caldes de Malavella estiga tant pobre y molt empenyada ab diversos censals que fa a diverses persones y tenir-lo de present soldats allotjats y los donen gran gasto»²¹, decidiren tornar a manllevar diners.

Si les obres havien de durar dos anys, les circumstàncies propiciaren que s'allargués un temps més. El febrer del 1653²² Francesc Cisterna reclama a la Universitat, per acabar l'obra del portal ja «començada», el compliment dels pactes del contracte signat tres anys abans: que el consell s'encarregaria del transport dels materials a peu d'obra. El Cisterna denuncia que l'incompliment és el causant del retard de l'obra. No només es queda en la paraula, sinó que vol passar a l'acció: amenaça amb anar a l'hostal ell i els seus «fadrins» a càrrec de la Universitat els dies que no puguin treballar per manca de material.

La resposta del Comú és un pèl confusa. Afirmen que té pendent d'acabar la paret del cementiri, i que no disposaven de pedres trencades per

Façana de l'església de Sant Feliu de Llagostera.
Foto Arxiu Municipal de Llagostera.

Façana de l'església parroquial de Caldes de Malavella.
Foto Arxiu Municipal de Caldes de Malavella.

portar. Finalment, Cisterna replica dient que ignora l'obra de la paret del cementiri, i que li portin les pedres que ja té tallades per acabar l'obra, que ja en té ganes!

Francesc Cisterna, l'autor de la portalada de Caldes i director un llarg temps de l'obra de Llagostera, era un mestre de cases-picapedrer que va treballar per la zona. Nat a Olot, accidentalment, era fill de Llätzer Cisterna, del mateix ofici, nat a Girona i mort a Peralada.

A la seva vida s'arrelà a Llagostera. Allí es casava el 18 de febrer del 1635 amb Marianna Soler, filla d'un pagès del veïnat de Mata (Llagostera). Mig any abans una germana seva, Magdalena, també s'hi havia maridat²³.

A Llagostera batejà sis fills: Maria (1637), Victòria (1639), Grau (1645)²⁴, Francesc (1647), Marianna (1650) i Marianna (1657)²⁵.

Moria en plena joventut i activitat laboral, el 1657 a Sant Feliu de Guíxols²⁶. La seva obra havia estat fecunda. Aquí presentem la façana de Caldes i l'església de Llagostera.

L'edificació d'una nova església era una obra que comportava grans sacrificis. Sovint s'optava al llarg dels segles en ampliacions o actuacions concretes en elements simbòlics de l'edifici. Sovint hom parla de les innombrables càrregues que patia la població en l'edat moderna: senyorials (delmes, censos...), municipals (talles), militars (allotjaments, bagatges), estatals (cadastres), etc..., però s'oblida de les despeses que causaven les construccions religioses. El temple parroquial de Llagostera començat en el segle XVIII no s'acabarà fins el primer terç del segle XIX, l'efecte de les guerres dels segadors i de successió i les crisis que les acompanyen (de subsistència, de mortalitat) faran deturar moltes vegades la marxa del treball. Tot i la intervenció de diversos mestres de cases (Francesc Cisterna, Joan Alesma i Esperança, família Petit, Pere Grau) observem una certa unitat de conjunt, fruit del seguiment d'una mateixa trassa o model.

Caldes segueix l'altre opció: deixar l'església antiga i modificar els elements més significatius: campanar i façana; consolidar i mantenir l'edifici (teulat) i posteriorment, ampliar la capacitat amb capelles laterals.

En relació al finançament econòmic copcem dificultats i plets entre els representants del poble i els mestres de cases, que incompleixen els pactes. Aquests darrers solien portar diverses actuacions al mateix temps. També es parla del mal estat de les comunicacions i els problemes pel transport dels materials.

L'activitat de les pedreres de Girona i la concentració de picapedrers és una altre aspecte a destacar: Pedret bastí de pedra de qualitat gran quantitat d'esglésies d'una àrea relativament propera geogràficament.

Cal avançar en el coneixement de l'autoria i datació de les obres artístiques de les nostres comarques.

NOTES

1. AHG NL, Manual dels substituïts de Felip Bòria, núm. 383. La data és rectificada. Hi llegim amb claredat 1650, però la darrera acta notarial és del 29-XII-1646.
2. En la capitulació hi surten, a més del batlle Jaume Prats i dos jurats, les dues parelles d'obriers: el pagès Tomàs Vidal, el negociant Sebastià Fonolleres –ambdós del veïnat de Llagostera– obrers de l'obra vella; i el pagès Grau Boadas i el músic Grau Mateu –de Llagostera–, de l'obra nova.
3. AHG NL núm. 430, ff. 317v-320, notari Domènec Aulet.
4. AHG NL núm. 430, ff. 390-392, notari Domènec Aulet.
5. El poder el reb davant del notari de Girona Francesc Garriga el 27-I-1707.
6. AHG NL núm. 437 ff. 40v-41, notari Josep Sala.
7. Es tracta dels reverents Francesc Casademont, Grau Gotarra i Jaume Codolar, i els regidors Grau Barceló, ferrer, Llorenç Codolar, negociant i Jaume Vidal, obrer.
8. AHG NL núm. 444 f. 37.
9. AHG NL núm. 445 ff. 63v-64, notari Francesc Moragas.
10. AHG NL núm. 446 f. 31, notari Francesc Moragas.
11. Llegim damunt d'un dels arcs, 1740.
12. AHG, notaria de Caldes i Llagostera núm. 338, s.f. Dia 25-IV-1599. Els punts suspensius corresponen a buits fruit del mal estat del document.
13. Malauradament, no hem localitzat a l'Arxiu Històric de Girona (AHG) el manual notarial d'aquest any. Desconeixem, per tant, les clàusules precises del contracte.
14. AHG, notaria de Llagostera (NL) núm. 365 [1622-24], notari Antoni Franquesa, ff. 382-382v. El requeriment o petició es signava el 21-I-1624.
15. AHG NL, notari Felip Bòria, ff. 217-219v.
16. Època de Francesc Cisterna del 12-VI-1650 a Jaume Gelabert, de Caldes de Malavella. AHG NL núm. 382 [1650], notari Felip Bòria.
17. AHG NL núm. 382, notari Felip Bòria, ff. 263-264.
18. AHG NL núm. 382, notari Felip Bòria, ff. 302v-306.
19. Els pactes, en síntesi, són els següents: 1) No seguir la causa ni portar-la als tribunals, 2) Cada membre del capítol de preveres promet pagar 50 lliures als obrers, 400 lliures dels aniversaris i 100 lliures de béns propis. Pagaran 400 lliures el dia de Pasqua del 1651 i les 100 restants el 15-VIII-1651, 3) Els obrers renuncien als drets sobre els masos Grau i Esquerra i als altres béns del difunt, que resten a compte dels aniversaris, 4) Rebran 10 lliures més per l'obra, i 5) El capítol haurà de pagar les talles dels masos, censos, foriscapis, lluïsmes i altres drets dominicals.
20. AHG NL núm. 384 [1651-1652], ff. 66-67v, notari Felip Bòria, signat el 15-III-1651.
21. AHG NL núm. 385, ff. 53v-55, signat el 19-II-1653.
22. AHG NL núm. 385, ff. 51v-53, signat el 17-II-1653.
23. El 3-IX-1634 es casava amb Joan Comes, sabater de Llagostera. La Magdalena signava el testament el 19-VI-1652 davant del notari Felip Bòria (AHG NL núm. 384, ff. 519v-ss). Podem pensar que potser moria pel contagi.
24. Teixidor de lli, restarà a viure a Llagostera.
25. Es casà amb Grau Pau Mas, ferrer de Tossa. Signaven Capítols Matrimonials el 28-II-1674 (AHG NL núm. 403, ff. 61v-64).
26. Segons consta a l'Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Guíxols, el 18 d'abril de 1657 s'enterrava en aquesta vila Francesc Cisterna, mestre de cases de Llagostera. Agraïm la referència facilitada per l'arxiver Àngel Jiménez.